

MŰHELY

A TÖRTÉNETI MAGYAR CSALÁDNÉVATLASZ ELŐMUNKÁLATAIRÓL¹

1. A nemzetközi nyelvföldrajzi kutatások megélénkülése mind a szociológiai szempontokkal kiegészült dialektológiai (vö. pl. TRUDGILL 1983; WURM–MÜHLHÄUSLER–TYRON 1996; LABOV–ASH–BOBERG 2006), mind az onomasztikai kutatások terén (l. alább) az utóbbi két évtizedben egyre inkább megfigyelhető. Az okok között első helyen említhetjük, hogy bizonyos nyelvi adatszoportok térbeli összefüggésének kartográfiai megjelenítésében napjainkra általánossá vált a számítástechnikai technológiák alkalmazása, jóval könnyebbé vált a nagy adatbázisok kezelése és a statisztikai kimutatások generálása.

Magyarországon némi késéssel ugyan, de megkezdődtek a főbb tulajdonnévfajták, a helynevek és a személynévek átfogó igényű névföldrajzi vizsgálatai. A helynevekhez kapcsolódó adatbázis-építés és térinformatikai megjelenítés már komoly eredményeket tud felmutatni. Az ilyen jellegű kísérletek közül a Debreceni Egyetemen készülő Magyar Digitális Helynévtárat emeljük ki, amely a Kárpát-medence egészét átfogó helynévi adatbázis létrehozását tűzte ki célul (TÓTH 2011; <http://mnytud.arts.unideb.hu/mdh/>). A személynévek esetében VÖRÖS FERENC kutatási programját kell megemlítenünk, amelynek révén egy szinkrón magyar családnévatalasz megvalósítása felé történtek lépések. A személynév-kutatásban a térbeliség szempontja korábban is megjelent (pl. HAJDÚ 1987; KÁZMÉR 1991; JUHÁSZ 2001: 119–23), de a kartográfia módszereit alkalmazó, komplex vizsgálatot a közelmúltig nélkülöznie kellett a kutatásnak. Az akadályt egyrészt a technikai adottságok, másrészt a kutatáshoz kapcsolódó külső tényezők (pl. adatvédelem) képezték, ezek azonban szerencsés módon a közelmúltban elhárultak az adatgyűjtés útjából (erre l. HAJDÚ 2008; VÖRÖS 2010a, b).

A minél szélesebb körű vizsgálatok lehetővé tétele érdekében a szinkrón névföldrajzi munkálatok mellé a diakrón szempontoknak is mindenképpen társulniuk kell, ezért az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékén a szinkrón névanyag munkálataival párhuzamosan néhány évvel ezelőtt elkezdődött egy Magyarország 18. század eleji névanyagán alapuló **történeti családnévi adatbázis** létrehozása és nyelvföldrajzi feldolgozása (erre l. FARKAS 2010a: 68; N. FODOR 2011), melynek célkitűzéseiről és munkálatairól az alábbiakban adunk tájékoztatást.

2. Kitekintés az európai névföldrajzi vizsgálatokra. – A családnevek jelenkori és történeti kutatásában egyre fontosabbá válnak a digitális névatalaszok, melyek a nevek, névváltozatok térbeli kiterjedéséről, lokalizálásáról, nyelvjárási eltérésekről szolgálnak

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

információkkal. A névföldrajzi vizsgálatokban elsődleges és legáltalánosabb szempontként említhető egy adott **név vagy névtípus abszolút vagy relatív gyakoriságának térképes ábrázolása**. Az alábbiakban olyan digitális adatbázisokat mutatunk be, amelyek névgyakorisági arányokat ábrázoló térképek létrehozására alkalmasak. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a legtöbb ilyen adatbázis-kezelő program alapverziója – kevés funkcióval – elérhető a világhálón, nyilvánvalóan a szélesebb közönség érdeklődésének a kielégítését is szolgálva. A részletesebb névtani és dialektológiai munkákhoz kiemelt segítséget nyújt az országok névadatainak kisebb közigazgatási egységekhez (pl. települések, járások) rendelt, abszolút számok és százalékos arányok szerinti megjelenítése.

A **német** családnévatalaszhoz kapcsolódó, 2005-ben elkezdődő munkálatok eredményeként több kötetben, kommentárokkal ellátott térképlapok segítségével vizsgálhatjuk a németországi családnevek térbeli kiterjedését (<http://www.igl.uni-mainz.de/forschung/namenforschung/dt-familienatlas>). A térképlapok alapján morfológiai és lexikális szempontú elemzéseket végezhetünk, emellett dialektológiai, névtani és történeti (migrációs) kutatásokhoz kapunk elengedhetetlen segítséget. A német családnévatalasz (DFA.) nem érhető el az interneten, azonban a 2002-es német online telefonkönyv 35 millió bejegyzése alapján létrehozott Geogen (Geographische Genealogie) 3.1 szoftverrel (<http://christoph.stoepel.net/geogen/en/Default.aspx>) relatív és abszolút gyakoriságot ábrázoló, járásokra bontott térképlapokat készíthetünk (SZILÁGYI-KÓSA 2011; l. még KUNZE 2004⁵; UDOLPH 2006: 51). A díjköteles program az **osztrák** neveket is tartalmazza. A világhálón pontos előfordulási számadatokat nem találunk, a névgyakorisági arányokat színárnyalatok jelenítik meg. A „Baden-württembergi családnevek atlasza” című munkában HUBERT KLAUSMANN családnév-gyakoriságot ábrázoló térképeket és (sok helyen téves) etimológiai kommentárokat közöl. Motivációs szempontok szerint, illetve morfológiai elemzéssel négy régióra bontva jelenít meg 2000 családnevet (erre l. BRENDLER, S. 2008).

A nemzetközi névföldrajzi munkák közül kiemelkedik az **olasz** történészek által készített GENS család- és keresztnév-adatbázis (<http://www.gens.labo.net/it/cognomi/>). A 20 millió bejegyzést tartalmazó, telefonkönyv alapján létrehozott névállományban család- és keresztnév keresésére és térképes ábrázolására nyílik lehetőség (vö. BRENDLER, A. 2007: 76). A program háromféle térképtípus választását teszi lehetővé. Az első két típus az olasz közigazgatási egységeket veszi alapul: (1) a régiók szerinti felosztásban nem látható a megyék határa, a nevek gyakoriságát körszimbólum jelzi, négyszeres nagyításban azonban a főbb települések is beazonosíthatóak; (2) a provinciahatárok (megyehatárok) megjelenésekor színskála alapján ábrázolódik a névgyakoriság. (3) A harmadik típus a domborzati térképen ábrázolt névgyakoriság; ez is körszimbólumokkal dolgozik. A nevek területi kiterjedése mellett részletes információkat kaphatunk a megyék és a legnagyobb közigazgatási egységek, a régiók gazdasági, kulturális jellemzőiről is (vö. BRENDLER, A. 2007; továbbá névföldrajzi tematikájú oldalakra l. FÁBIÁN 2010: 90–1).

Hasonló névföldrajzi lehetőségeket találunk francia, belga és svájci viszonylatban is. A **francia** <http://www.geopatronyme.com/> internetes oldal 1891–1990 közötti anyakönyvekből összegyűjtött családneveket vetít megyei felosztású térképekre, négy korszakra bontva az adatokat. Az 1998-as **belga** népesség-nyilvántartás adatai alapján egyszerű térképlapok állnak rendelkezésünkre (<http://www.familienaam.be/>). A program színskála segítségével mutatja be a nevek gyakoriságát hozzávetőleges számadatokkal a legkisebb közigazgatási egységekre bontva, részletes információkat azonban nem tartalmaz a honlap. A **svájci** <http://tel.search.ch/> oldalon a mai aktuális telefon-nyilvántartás alapján kereshetünk

egy-egy családnévre. A program megadja az összes névviselő számát, listázza a keresett keresztnév vagy családnévet, térképen hozzárendeli a telefonszámot és a pontos címet.

Több szempontú tudományos célra leginkább a névtani kutatással is foglalkozó, **holland** Meertens Intézet (Meertens Instituut) által összeállított Nederlandse Familienamen-bank használható, amely az 1947-es és a 2007-es népszámlálás névadatait rögzíti és vetíti térképre (<http://www.meertens.knaw.nl/nfb/index.php>). Az 1947-es adatbázis provinciák, a 2007-es önkormányzatok szerint számadatokkal vagy százalékosan, színskála segítségével jeleníti meg a családnév-gyakoriságot. A 16,4 millió lakos 314 ezer különböző neve között egy adott névrészletre, -végződésre is kereshetünk. Az 1947-es népszámlálás körülbelül 125 ezer kereshető névfélesége 9,5 millió lakosra vonatkozik (BROUWER é. n.).

A közép-európai országok körében alig találunk a nyugat-európaihoz hasonló feldolgozásokat. Egy **horvát** internetes oldalon (<http://www.croatian-genealogy.com/cro-surnames-directory/index.shtml>) a családnévek és névváltozataik listázhatók, és bár a térképes megjelenítés nem lehetséges, az oldal megyék szerint pontos számadatokat közöl. Egy másik, 1976-ban összeállított adatbázisban a családnévek és névváltozataik előfordulási helyéről, illetve a családnévek képzésmódjáról tájékozódhatunk (VÖRÖS 2007: 302). KAZIMIERZ RYMUT névszótárban tette közzé a 21. század eleji **lengyel** neveket. E szótár digitális feldolgozása után látott napvilágot a Genpol (Genealogia Polska) szoftver, melynek alapfunkciói a világhálón (<http://genpol.com/module-Mapa.htm>), bővített változata CD-n érhető el. A Genpol lengyelországi családnévek (relatív vagy abszolút) gyakoriságát ábrázoló térképeket készít a szótár adatai alapján. (Az adatokat a <http://www.herby.com.pl> linken érhetjük el a „Słownik nazwisk” menüpont alatt.) A kereső funkció nagy előnye, hogy speciális karaktereket használva névváltozatok lehívása is kezdeményezhető. A program tartományok szerint adja meg a névelőfordulások pontos számát.

Az európai családnévfeldrajz elsődlegesen szinkrón jellegű, de néhány esetben történeti adatfeldolgozásra is találunk példát. A fent említett francia és holland történeti adatbázison kívül az 1881-es **brit** népszámlálás digitális adattárát kell megemlítenünk, melyben családnévekre, névrészekre, illetve az összeírás egyéb szociológiai változóira (pl. vallás, nemzetiség, foglalkozás) is kereshetünk (BRENDLER, S. 2006). Az interneten megtalálható oldalon (<http://gbnames.publicprofler.org/>) a történeti (1881-es) családnév-gyakoriságot ábrázoló térképek mellett 1998-as adatok alapján generált ábrák is rendelkezésünkre állnak. Az adatbázis Nagy-Britannia területéről összesen 25 630-féle családnévet foglal magában. 2003-ban látott napvilágot az 1881-es népszámlálás összes (35 millió körüli) névadatát tartalmazó szoftver, amely névtani kutatásokhoz alkalmasabb, pontosabb és részletesebb háttér munkákat tesz lehetővé. A családnévek mellett keresztnévvel is dolgozik, mindkét névtípust betűrendben vagy gyakoriság szerint listázza. Az abszolút vagy relatív kiterjedést ábrázoló térképeken a névelőfordulások száma vagy a megye neve is megjeleníthető. A program területi választást is megenged; térkép készíthető Anglia és Wales, illetve egész Nagy-Britannia névadatairól. A család- vagy keresztnév részlete is kereshető, megfelelő szimbólumok használatával különböző névalakokat egyszerre listázhatunk, emellett a térképlapokat is egymás mellé rendezhetjük (BRENDLER, S. 2006).

Az Európán kívüli országok közül az Amerikai Egyesült Államok családnévfeldrajzi programjáról kell még említést tennünk. Az **amerikai** Hamrick Software (<http://www.hamrick.com/names/>) négy forrást foglal magában: az 1850-es, 1880-as, 1920-as népszámlálás névadatait, illetve az 1990-ben megjelent telefonkönyv bejegyzéseit. A többféle lekérdezési funkciót is biztosító szoftver letöltése nélkül csak az államok szerinti felosztásban és

színek alapján jeleníthetjük meg a családneveket. (A hasonló módon működő program található még a <http://www.gens-us.net/map/> oldalon is.)

3. A Kárpát-medencei történeti családnévi adatbázisról. – Az európai családnév-földrajzi kutatások hosszú (de nem teljes) ismertetését azért tartottuk fontosnak, hogy a fenti példákon keresztül bemutassuk azokat az előrehaladott munkálatokat, amelyek Európa más országaiban már javában zajlanak, és látványos eredményeket mutatnak fel. Ez egyrészt a magyar névkutatás ilyen vonatkozású feladatait is kijelöli, másrészt a feldolgozott anyag viszonylatában példaként is szolgálhat számunkra.

A magyar névföldrajzi munkálatok – mint láttuk – a külföldi példákhoz hasonlóan a mai szinkrón névanyaghoz kapcsolódva kezdődtek el. VÖRÖS FERENC 2009-ben a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala adatbázisa alapján megkezdte a mai szinkrón családnévátlasz előmunkálatait, mely a teljes magyarországi népesség családnéveinek 2009. január 1-jei adatait tartalmazza. A munkálatokról a kutatásvezető több helyen is beszámolt, emellett számos térképlapot készített és elemzett a mai magyarországi névanyagot felhasználva (összefoglalóan l. VÖRÖS 2011).

3.1. A történeti jellegű vizsgálatok elindításához – az összevethetőség érdekét is szem előtt tartva – olyan egységes korpusz összeállítása kívánatos, amely leginkább reprezentálni tudja a családnevek sajátosságait. Ezen belül két tényezőhöz (dimenzióhoz), a térhez és az időhöz kapcsolódó szempontok érvényesítése alapvető fontosságú. Az előző esetben ez azt jelenti, hogy olyan korpuszon érdemes a vizsgálatot lefolytatni, amely legteljesebben meg tudja jeleníteni egy időszak antroponimáit, azaz minél nagyobb részt foglal magában a történeti Magyarország területéből, másrészt időben lehetőség szerint minél korábbi időszakban teszi elvégezhetővé a vizsgálatot.

A magyar családnév-földrajz legnagyobb problémája – szemben például a fent említett európai országokkal –, hogy a mai családnévanyag vizsgálata óhatatlanul is csupán csonka anyagon történhet: a Trianon után szétdarabolt ország utódállamaiban élő magyarság névanyaga nem vagy csak nehezen kutatható, ezért egy olyan adatbázis létrehozása, amely a századokig szerves egységben élő Kárpát-medencei magyarság neveit magában foglalja, lehetetlennek tűnik. Ehhez járulnak még a határon túli területeken a névhasználatban bekövetkező különböző változások (pl. magyar névhasználat korlátozása, idegen helyesírás használata, nevek szlovákosítása, románosítása, apanevék használata Kárpátalján, természetes és erőszakos asszimiláció; ezekre bővebben l. pl. VÖRÖS 2004). Napjainkban tehát annak eldöntése, hogy mi alkossa a magyar vonatkozású személynévi adatbázis alapját, nem egyszerű feladat, mert ha csak a mai Magyarország családnéveit tesszük vizsgálatunk tárgyává, akkor nem látszanak az országhatár túloldalán az itteni térbeli folytatásának tekinthető családnévi sajátosságok, ha pedig megpróbálnánk kiterjeszteni a szomszédos országok területére is a vizsgálatainkat, akkor a fenti problémával kellene szembesülnünk. VÖRÖS FERENC (2007) a „hungarocentrikus Kárpát-medencei névátlasz”-ról értekezve hangsúlyozta a kiterjesztett vizsgálat fontosságát, de a fenti problémával szembesülve kénytelen volt a mai Magyarország területére korlátozni a szinkrón adatfeltárást. Mivel a névföldrajzi vizsgálatok egyik megoldandó feladata a történeti összefüggések feltáráshoz való hozzájárulás, ezért a Kárpát-medencei névanyag egységes vizsgálatának igényéről továbbra sem mondhatunk le, ehhez azonban a történeti anyag látszik alkalmasabb alapnak.

A másik kiemelt szempont az idő tényezőjéhez kapcsolódott. Amennyiben vizsgáltunk fő célja a történeti magyar családnévanyag regionális sajátosságainak a feltárása, akkor célszerű a történeti személynévi adatbázisunkat a természetes magyar családnévanyag kizárólagos időszakához kapcsolni, ahhoz az időszakhoz, amikor a 19–20. századi névváltoztatási mozgalmak hatásai még nem befolyásolták a korábbi névanyag összetételét (vö. FARKAS 2003). Ezt azért tartjuk fontosnak, mert az újabb névalkotások megváltoztatták a főbb névtípusok arányait (l. pl. az *-i* képzős családnevek nagy számát a névváltoztatás esetei között; N. FODOR 2008: 350–3), illetve átrajzolhatták a korábban kialakult családnevek területi sajátosságait (vö. FARKAS 2010a: 68–77). Kíváncsú tehát egy olyan alap létrehozása, amelyhez viszonyítani lehet napjaink családneveinek névföldrajzi jellemvonásait, ezáltal a változás is egyértelművé válhat.

Mindkét szempontnak leginkább a késő középkori családnévanyag lenne megfelelő, jelesül az az időszak, amikor még a török hódítás nem rajzolta át az ország etnikai képét. Köztudomású, hogy a magyar családnevek a 14–15. század folyamán keletkeztek, ezért a természetes családnévkincs vizsgálatában névrendszertani és névélettani szempontból ez a korszak alapvető fontosságú. Mégis azt kell mondanunk, hogy jelenleg egy késő középkori személynévi adatbázison alapuló névföldrajzi vizsgálathoz nem áll rendelkezésünkre elegendő, átfogó érvényű névanyag. Magyarország Anjou-kori (SLÍZ 2011) és a Felső-Tisza-vidék 1401–1526 közötti (N. FODOR 2010b) névanyaga, illetve GULYÁS LÁSZLÓ északkeleti mezővárosokhoz kapcsolódó 14–15. századi gyűjtése (2007), összesen mintegy 30 ezer névadattal megfelelő alapja lehet egy késő középkori személynévkorpusznak, melynek a korabeli Magyarország egész területére kiterjedő majdani kiegészítése azonban elkerülhetetlen az adekvát névföldrajzi felhasználáshoz.

3.2. A történeti névanyag vonatkozásában a törökök kiűzése utáni konszolidáció korszakában keletkezett országos összeírások azok, amelyek jelenleg a legalkalmasabbak lehetnek a családnevek térbeli sajátosságainak érzékeltetésére. A választásunk így az 1715-ben készült **első országos összeírásra** (ConsReg. 1715) esett, amely az alábbi érvek alapján alkothatja egy középmagyar kori családnévátlasz adatbázisának az alapját: (1) a történeti Magyarország területének kétharmadát (Erdélyen, Horvátországon és a Határőrvidéken kívüli részét) magában foglalja; (2) nagyjából egy időben (egy évben) keletkezett, ezért egységes névanyagot tartalmaz; (3) 166 ezres adatmennyiséget tartalmazó, reprezentatív felmérés az ország lakosságáról; (4) az országos érvényű összeírások közül időben a legközelebb esik a természetes családnevek keletkezési idejéhez; (5) a családnevek hivatalos rögzítése előtti időből származik, melynek névanyagát még nem érintette a névváltoztatási mozgalom, illetve a török utáni nagy népességmozgás (pl. a Bácska és a Bánság benépesülése, a svábok beköltözése a Dunántúl területére stb.); (6) a történelmi Magyarország különböző nyelvű népeinek névanyaga még külső hatásoktól mentesen, csupán az évszázados természetes nyelvi kontaktust tükrözve jelenik meg.

A névanyag felhasználási lehetőségeinek bemutatásához az alábbiakban röviden szükséges vázolnunk az összeírás keletkezési körülményeit.

A törökök kiűzése és a Rákóczi szabadságharc leverése után az adózásban jelentkező zavaros állapotok felszámolására az 1715. évi országgyűlés törvényt alkotott (57. tc.), melyben elrendelte a szabad királyi városok, a kiváltságos és nem kiváltságos mezővárosok, községek, lakott helyek és puszták falvak teljes körű összeírását. A falusi jobbágyokon kívül a szabad királyi és a bányavárosokban össze kellett írni minden egyes polgári telket a

tulajdonos nevével, illetve minden egyes telektulajdonos összes ingatlanvagyonát, külön kitérve a céhbeli mesteremberekre és kereskedőkre. Eredetileg úgy tervezték, hogy a kiváltságos nemesség és a zsidóság kivételével a teljes lakosságot lajstromba veszik a vagyoni viszonyok feltüntetésével együtt, hogy ez alapján lehessen megállapítani az egyes törvényhatóságokra (megyékre) eső adó mértékét (vö. ConsReg. 1715 – DVD-ROM: Bevezetés). A megyei kiküldöttek azonban a törvényhez készített utasításokat sok esetben eltérően értelmezték, és nem mindenhol írták össze az adó alá vonható teljes népességet.

Az összeírás hatálya Magyarország polgári közigazgatás alá eső területeire terjedt csak ki, nem vonatkozott a külön jogállású Erdélyre és Horvát-Szlavónországra, az akkor még török fennhatóság alatt álló Temesközre, valamint Bács, Bodrog, Csongrád, Csanád és Arad megye katonai kormányzat alatt álló részeire (Locorum Militarium). Ezek mellett más (egyelőre ismeretlen) okból hiányzik Vas megye teljes anyaga is. Hasonló hiány mutatkozott Buda és Pest szabad királyi városok, illetve Pest-Pilis-Solt vármegye kapcsán is. Ezek anyaga sem készült el 1715-ben, de öt év elteltével elvégezték a felmérést Bereg vármegye küldöttei, és ezt az anyagot beemelték az 1715-ös összeírásba, így rendelkezésünkre állnak ezek az adatok is. (Vas megye és a katonai határőrvidék anyaga az 1720-as digitalizált összeírásból a jövőben mindenképpen kiegészítendő.)

3.3. A történeti családnévi adatbázis alapkorpusza a Magyar Országos Levéltár és az Arcanum Digitéka Kft. kiadványa (ConsReg. 1715) alapján készült el, amelyben az adatok elektronikusan lekérdezhetők. Mivel azonban az adatrögzítésbe a rövid digitalizálási idő miatt számos hiba csúszott, a névadatok ellenőrzése az összeírás fényképfelvételei alapján mindenképpen szükséges és elkerülhetetlen. Emellett a települési (járási) kódolás és a társadalmi helyzetre való utalás kiegészítése is az eredeti összeírás alapján elvégzendő feladat. Az adatkiegészítés és -ellenőrzés öt megye esetében (Szabolcs, Csanád, Somogy, Nógrád, Ugocsa) már megtörtént, további 14 megye, illetve Pest és Buda munkálatai egyetemi hallgatók bevonásával folyamatban vannak. A következő munkafázisban történik meg a családnévek névtani kódolása, amely alapján számítógépes program segítségével a névtípusok (pl. foglalkozásra, népcsoportra, tulajdonságra, rokoni kapcsolatra stb. utaló nevek) területi eltérései térképen is ábrázolhatóakká válnak.

A relatív arányok egyelőre megyei bontásban jelennek meg, de a későbbiek során a családnévek területi jellemvonásai járási felosztásban is vizsgálhatóak lesznek. A VÖRÖS FERENC által a szinkrón névanyag feldolgozásában alkalmazott módszerrel szemben a településenkénti ábrázolást nem tartjuk szükségesnek, mivel esetünkben egyrészt az egy településre vetített névelőfordulás alacsony, ezért a mainál jóval kisebb számú mintában kevésbé lenne informatív a térképes megjelenítés. A járásonként összevont adatarányok egy-egy családnév tényleges területi kiterjedését is jobban tudják érzékeltetni, mivel egy adott név természetes módon van jelen több, egymás közelében fekvő településen. Másrészt a történelmi Magyarország (esetünkben) 8–10 ezer körüli települési adatainak ábrázolása technikai problémát okozna, mivel csak megfelelő felbontású térképen lehetne áttekinthetően megjeleníteni az adatokat. A járások általában olyan kistájegységek köré szerveződtek, amelyek történelmileg-gazdaságilag összefüggő falvakat fogtak össze, így a mesterséges felosztás sok esetben természetesen földrajzi tagolást is jelent, hasonlóan a nyelvjárások alegységeihez, a nyelvjárascsoportokhoz (erre l. KISS 2001: 75, 78), így a névadás regionális sajátosságainak feltárásához is a legalkalmasabb földrajzi alaprak tekinthetők. Meg kell jegyeznünk, hogy ugyan már a rendelkezésre álló alapkorpusz is

alkalmas egyes névtani következtetések levonására, de a pontos számadatok és az ezzel összefüggő arányszámok csak az anyag teljes feldolgozása után véglegesíthetők.

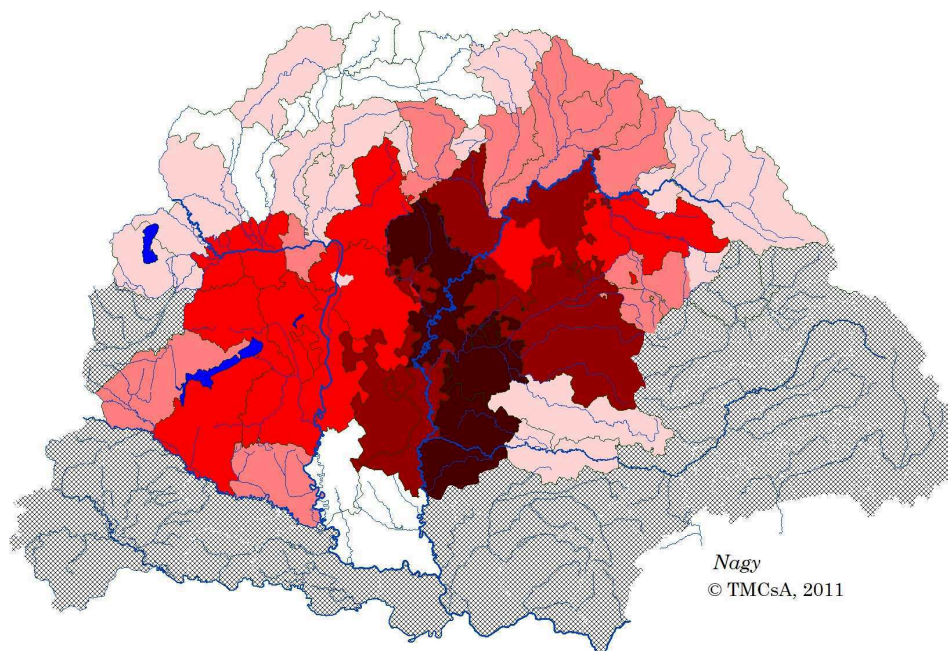
Az adatbázist szándékunkban áll a későbbiekben az 1720-as összeírással is kiegészíteni; ennek digitalizálása a közelmúltban szintén megtörtént. Az első országos összeírás hibáinak korrigálása érdekében öt évvel később újra felvették az adatokat; bár a zselléreket és az özvegyeket már nem vették számba, de így is nagyjából az 1715-öshöz hasonló nagyságú névanyag keletkezett. A két összeírás együttesen 340 ezres névállománya mintegy 220 ezer egyedi nevet tartalmaz, így jelentős alapot nyújt az újkori névkészlet elemzéséhez. Az 1720-as összeírás idejére teljesen felszabadult a török uralom alól az ország területe, így ez az összeírás már – a Lengyelországnak elzálogosított Lubló vára és a 13 szepességi város kivételével – az egész ország területére kiterjedhetett, beleértve a katonai uralom alatt álló területeket is. Továbbra sem érintette azonban Erdélyt, és nincs arra utaló jel, hogy Horvát- és Szlavónországot a hozzátartozó részekkel és a határvidékkel együtt összeírták volna. Erdély hiánya kétségtelenül korlátozottabb felhasználásra ad alkalmat; a hiány pótlása a távolabbi jövőben az 1750-ben készült összeírással lenne lehetséges.

4. Az újkori történeti személynévi adatbázis felhasználásának lehetőségei. – A fentiekben amellelt érveltünk, hogy a VÖRÖS FERENC által megkezdett szinkrón munkálatok mellett a történeti változásvizsgálat megalapozása is a magyar névföldrajz fontos feladatai közé tartozik. Egy történeti korpuszon alapuló feldolgozás mindenképpen szükséges ahhoz, hogy a névadásban az utóbbi századokban bekövetkező hatások elemezhetőek legyenek. Véleményünk szerint a történeti és a mai névátlasz lehetőségei és korlátai eltérően jelentkeznek, ezért a kétféle elemzési mód egymást kiegészítve érzékeltetheti a magyar vagy tágabban a Kárpát-medencei személynévállomány jellemvonásait. Az alábbiakban az általunk legfontosabbnak ítélt történeti névvizsgálatok elemzési lehetőségeit kívánjuk vázlatosan bemutatni (a jelenkorira l. VÖRÖS 2010a), melyeket néhány esetben térképes példával is illusztrálunk. Előre kell bocsátanunk, hogy az elkülönített szempontok között nem húzható éles határvonal, ezek több ponton is szorosan összefüggnek egymással, az éppen aktuális kutatási cél alapján mégis indokolt a különbségtétel.

4.1. Lexikális vizsgálatok. – A névföldrajzi vizsgálatok egyik kiemelt területe a név-egyedek földrajzi sajátosságainak kartográfiai ábrázolás alapján történő elemzése. Ezekben az esetekben az egyes nevek regionalitását a külső történetük feltárása érdekében vizsgáljuk. Például egy-egy helynévi eredetű családnév területi elterjedtsége közvetve utalhat a közép- és újkori migrációra (német nevek kapcsán l. UDOLF 2006: 69–70), vagy egy-egy népnév jelenlétének kimutatása az egyes országrészekben a név jelentése, bizonyos népcsoportra való vonatkoztatása terén lehet a kutatás segítségére. Utóbbira példa az *Orosz* családnév, melynek térképlapja a népnév középkori 'északkeleti szláv, ruszin' jelentéstartalmát erősíti, szemben a mai 'nagyorosz' jelentéssel (N. FODOR 2011: 102–3).

A foglalkozásnevek lexikális térképlapjai a gazdaságtörténet számára hordozhatnak többletinformációkat. Gondolunk itt például arra, amikor egy mesterség (pl. kovács) szakosodása, specializálódása a családnevekben (pl. *Kannagyártó*, *Tűgyártó*, *Patkós*, *Lakatos*, *Késes*, *Csiszár* stb.) megmutatkozik. Ez utalhat az adott város vagy tájegység gazdasági fejlettségére (vö. GULYÁS 2008). Természetesen mindvégig figyelembe kell vennünk azt, hogy a következtetések elsősorban nem a 18. századi viszonyokra, hanem a családnevek kialakulásának és rögzülésének korai időszakára (15–16. sz.) vetíthetők vissza.

Minden egyes névegyed regionalitása érdekes lehet a kutatás számára, de természetesen nem minden esetben kapunk használható adatokat. Azonban mindenképpen érdekes még azoknál a neveknél is megvizsgálni a területi sajátosságokat, amelyek története, kialakulása, gyakorisága jól ismert. Erre a *Nagy* családnév szolgáltathat jellemző példát.

1. ábra: A *Nagy* családnév nyelvföldrajzi tagozódása 1715-ben²

E nevet a magyar névadás során azok a személyek kapták, akiket magas termetük vagy életkoruk különböztetett meg másoktól; az utóbbi értelemben 'idősebb' jelentés társult a névhez (CsnSz.). A családnév nagy megterheltsége is az általános jelentéstartalmakból vezethető le. A Felső-Tisza-vidéken az 1401–1526 közötti időszakban a 3. leggyakoribb név volt (N. FODOR 2010a: 97), napjainkban pedig az első helyen szerepel 240 ezres előfordulással (CsnE.). Mivel a *Nagy* családnév biztosan magyar névadással keletkezett, ezért természetes módon Magyarország peremvidékein nagyon ritkán fordul elő, belső tagozódása azonban már mindenképpen figyelmet érdemel. HAJDÚ MIHÁLY történeti és mai adatok ismeretében úgy vélekedik a névviselőkről, hogy „területi megoszlásuk nagyjából egyenletes, de Moldvában ritkább” (CsnE. 345). Az utóbbiról adatok híján nem nyilatkozhatunk, de a belső területek esetében azt látjuk, hogy a Tiszántúlon és a Közép-Tisza-vidéken kimagasló a név gyakorisága: Csanád, Békés, illetve Heves és

² A közölt ábrához rendelt adatok az ellenőrzés során $\pm 0,5\%$ mértékig módosulhatnak.

Külső-Szolnok egyesített vármegyék esetében 5% fölötti, a Jászkun kerületben, Csongrád, Szabolcs, Borsod és Bihar megyében pedig 4–5% közötti az aránya.

VÖRÖS FERENC szinkrón adatok alapján megállapította, hogy „az ország minden régiójában igen nagy koncentrációban találkozhatunk a névvel. [...] A megyei névállományokon belül legkoncentráltabban Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Komárom-Esztergom megyében van jelen a név” 3% fölötti gyakorisággal. „Nem sokkal marad le tőlük Szabolcs-Szatmár-Bereg, Győr-Moson-Sopron és Békés megye.” (VÖRÖS 2010b: 319.) A háromszáz évvel korábbi állapotok is hasonló tagozódást mutatnak a keleti megyék esetében, viszont egyértelműen egy régióközpontot jelölnek ki, ellentétben a mai adatokkal. A Komárom és Esztergom megyei nagy gyakoriság a történeti anyagban nem mutatható ki. Jól látható, hogy a Dunántúl területén nincs olyan megterheltsége a névnek, mint a nyelvterület középső részén. Megállapíthatjuk, hogy az alföldi névhasználat jellemző sajátossága e tulajdonságjelölő név kiemelkedő gyakorisága. VÖRÖS szerint „magyarázatra szorulnának a régiós különbségek, ám egyetlen nagy gyakoriságú név alapján a kérdést nem lehet megválaszolni” (VÖRÖS 2010b: 319). Kétségtelen, hogy a *Nagy* név Tisza melléki gyakoriságának okát meghatározni nem egyszerű feladat, de az feltehetően nincs összefüggésben a többi nagy megterheltségű név (pl. *Kovács*, *Tót*, *Varga*) földrajzi sajátosságaival.

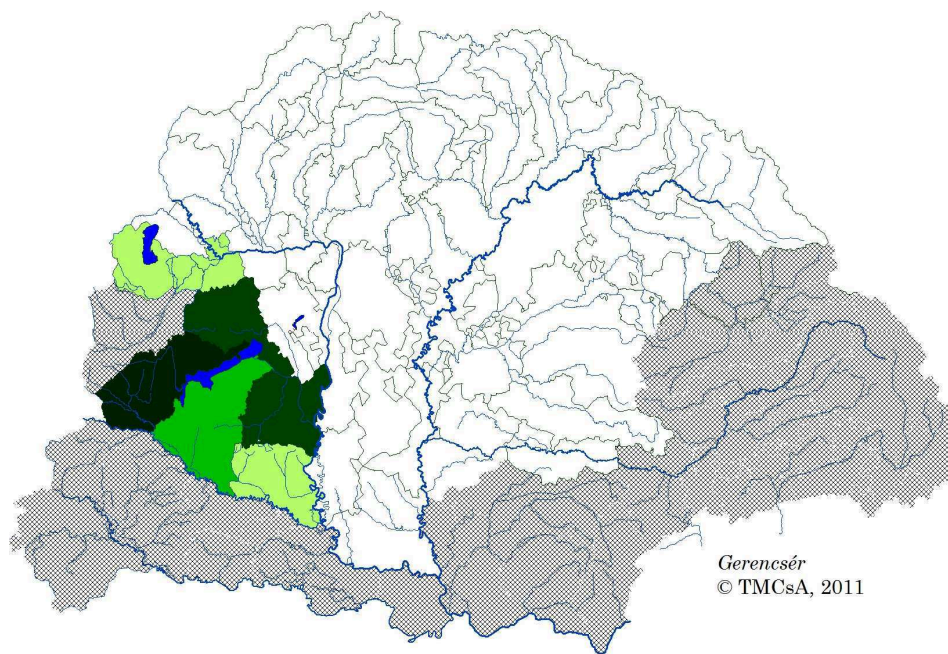
Megye	fő	%
Csanád	18	7,86
Békés	22	6,45
Heves és Külső-Szolnok	120	5,31
Jászkun kerület	45	4,67
Csongrád	67	4,56
Szabolcs	96	4,50
Borsod	93	4,36
Bihar	222	4,15
Veszprém	121	3,74
Hajdú kerület	19	3,65
Somogy	72	2,93
Fejér	60	2,77
Szatmár	112	2,65
Győr	87	2,55

Megye	fő	%
Tolna	32	2,45
Pest-Pilis-Solt	187	2,39
Komárom	62	2,14
Nógrád	58	2,04
Esztergom	33	1,83
Közép-Szolnok	20	1,70
Zemplén	84	1,66
Bereg	38	1,60
Baranya	61	1,50
Gömör	37	1,37
Zala	82	1,32
Abaúj	15	1,13
Ung	18	1,03
Kraszna	5	1,00
Hont	45	0,99

Megye	fő	%
Zaránd	13	0,66
Pozsony	55	0,63
Sopron	41	0,51
Bars	28	0,50
Moson	11	0,28
Torna	1	0,28
Máramaros	8	0,22
Kővár vidéke	1	0,18
Ugocsa	1	0,10
Arad	1	0,10
Sáros	5	0,09
Buda és Pest	2	0,09
Kis-Hont	1	0,05
Zólyom	1	0,03
Trencsén	3	0,02

1. táblázat: A *Nagy* családnév megyénkénti megoszlása az 1715-ös összeírásban

4.2. Nyelvjárás-történeti vizsgálatok. – A személynevek a nyelvi rendszer részeként magukon viselik a dialektusok hangtani, alaktani és lexikális sajátosságait, ezért az elemzésünk nyelvjárás-történeti tanulságokat is hordoz. Az 1715-ös történeti névanyag alapján vizsgálhatóvá válik egyebek mellett az *ö*-zés (l. pl. a *Veres* ~ *Vörös* névváltozatok adatait), bizonyos töváltakozások (pl. *-falvai* ~ *-falvi* ~ *-falusi*), valamint jellegzetes tájszók (pl. *Gerencsér*) szóföldrajza is. Az utóbbi név példájával kívánjuk illusztrálni a térképek nyelvjárás-történeti felhasználhatóságát. A *Gerencsér* név ábrája (2.) alapján egyértelműen megállapítható, hogy a 'fazekas' jelentésű foglalkozásnév alak- és helyesírási változatai (*Gerencser*, *Gerenczer*, *Gerenczér*, *Gerencsír*, *Gerencsir*, *Gerensér*) a 18. század elején ki- zárólag a Dunántúl területén fordultak elő.

2. ábra: A *Gerencsér* családnév nyelvföldrajzi tagozódása 1715-ben

Megye	fő	%
Zala	45	0,73
Veszprém	12	0,37
Somogy	6	0,24
Sopron	5	0,06

Megye	fő	%
Tolna	5	0,38
Győr	4	0,12
Baranya	3	0,07
–	–	–

2. táblázat: A *Gerencsér* családnév megyénkénti megoszlása az 1715-ös összeírásban

VÖRÖS FERENC a *Gerencsér* tárgyalása kapcsán arra a megállapításra jut, hogy „mind a *Fazekas*, mind pedig a *Gerencsér* az ország minden megyéjében megtalálható, de az első inkább a Dunától keletre, a második inkább attól nyugatra fordul elő nagyobb arányban”. Utóbbi névföldrajzi sajátosságait a nyugat- és dél-dunántúli szláv (horvát) népesség kimagasló arányával magyarázza (VÖRÖS 2010a: 170–3), azaz közvetve szláv névadás eredményének tartja. A TESz. szerint „a jobbra csak a Dunántúlon elterjedt” magyar *gelencsér* forrása feltehetőleg egy szerbhorvát, szlovén R. **gornčar* ’fazekas’ volt. A régi szót azonban a szlovénben a hasonló jelentésű *lončar* kiszorította. A szlovén eredetet megerősíti a bemutatott térkép is, amelyen a legnagyobb előfordulás éppen a szlovén területekkel érintkező, szlovén (vend) népességgel is bíró Zala megyében mutatható ki. Az, hogy a Dunántúl területén a *gerencsér* átvette a *fazekas* szerepét, arra utal, hogy a középkor folyamán szláv

eredetű jövevényszóként épült be a dunántúli magyar nyelvjárásokba, így véve részt a magyar családnév kialakulásának folyamatában. VÖRÖS FERENCCEL szemben úgy véljük, hogy nem azért lett gyakori a *Gerencsér* név a Dunától nyugatra, mert nagy volt az itteni horvát népesség aránya, hanem mert – kétségtelenül a magyar–szláv nyelvi kontaktus eredményeként átvett – tájszóként a fazekas foglalkozás megnevezésére szolgált a korai századokban, hiszen csak ezzel magyarázható a *Fazekas* név jóval kisebb dunántúli előfordulása.

A név *í-ző* (*Gerencsír*) és *ö-ző* alakváltozatai (pl. *Gölöncsér*) is a magyar nyelvbe való beilleszkedés mellett szólnak. Ki kell emelnünk ezzel kapcsolatban, hogy a történeti anyagban – meglepő módon – nem találtunk *ö-zésre* utaló adatokat. A zárt *í-zés* előfordulásai viszont Zala megyében nagy arányban (67%) voltak jelen a vizsgált lexéma esetében.

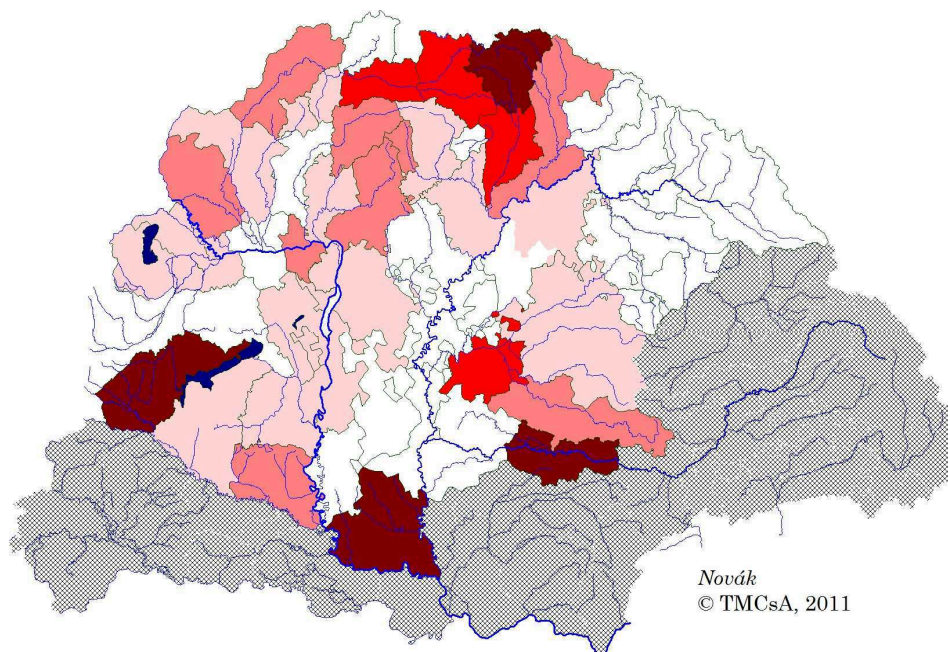
4.3. A név és etnikum összefüggésének problematikája. – A szakirodalom megosztott abban a kérdésben, hogy a családnév mennyire tükrözi a névviselő nemzetiségét a névadás pillanatában, illetve később, a leszármazottak nevéként. A névetimon meghatározása elsősorban a (középkori) névanyag nyelvi eredet szerinti megoszlását mutatja meg, mely a történeti-demográfiai kutatások számára képezhet közvetett alapot az etnikai viszonyok rekonstruálásához. Korántsem egyértelmű azonban a név és etnikum összefüggésrendszere. Ennek ellenére az ilyen irányú vizsgálatokat nem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül, mert a 18. század második feléig etnikai hovatartozásra utaló összeírás nem áll rendelkezésünkre a történelmi Magyarországról. (Az etnikumra a település domináns nyelvhasználatán keresztül utaló első forrás a *Lexicon Locorum* 1773-ból.)

A „névelemzés” módszere nem példa nélküli a történeti kutatásokban. A 19. század végén ACSÁDY IGNÁC az első két országos összeírás nevei alapján próbált következtetéseket levonni a 18. századi Magyarország etnikai viszonyait illetően (1896), a két világháború között a Mályusz Elemér nevéhez köthető népiségtörténeti iskola is a neveket vette alapul a nemzetiségi viszonyok feltárásában (SZABÓ 1937; MAKSAI 1940; JAKÓ 1940 stb.; l. még OROSZ 2003; N. FODOR 2011). A módszer a háború után sem tűnt el végérvényesen, például BENDA KÁLMÁN is a családnéveket hívta segítségül a hajdúk eredetének meghatározásához (1970), sőt a közelmúlt nyelvhatárvizsgálataiban szintén látunk példát a módszer alkalmazására (pl. TAMÁS 1996; BAGDI–DEMETER 2005, 2007 stb.).

SZABÓ ISTVÁN Ugocsa megyéről írt monográfiájában a következőképpen fogalmazta meg a népiségtörténeti kutatás feladatát: „Az összegyűjtött személyneveket nyelvi hovatartozandóság szerint osztályoztuk. Bár a nevek nyelvenkénti minősítésével nem többet, csak a név nyelvi alakját óhajtjuk kifejezni, mivel mégis e nyelvi minősítés alapján egy-egy közösség nyelvi jellegére s ennek alapján nemzetiségére vontunk le következtetéseket, szükségesnek láttuk, hogy azokat a neveket, melyek nyelvi alakja s tartalma között a nemzetiség tekintetében ellentmondás mutatkozik vagy ellentmondás lehetősége lappang, a határozott nyelvi alak dacára is bizonytalannak tekintsük” (1937: 5). Ez utóbbi kijelentés főként a népnévi eredetű családnévekre irányult. Ezeket a népiségtörténet kutatói etnikai szempontból bizonytalannak minősítették, mivel a név szemantikai tartalma ugyan valamilyen nemzetiségre utal, de a nyelvi megformáltság attól eltérő (vö. FARKAS–SLÍZ 2011).

A név és etnikum kapcsolata természetesen nemcsak a magyar etimonú nevek esetében vizsgálható, hanem az idegen eredetűeknél is. Ebben az esetben azt kutatjuk, hogy egyes, nem magyar névadással keletkezett nevek hogyan terjedtek el a magyar nyelvterületen. Az alábbiakban a mai magyar névállomány leggyakoribb idegen eredetű neve, a *Novák* példáját mutatjuk be (3. ábra). A névvel részletesen legutóbb FARKAS TAMÁS (2010b)

foglalkozott, mai szinkrón névtérképét VÖRÖS FERENC (2010a: 97) közölte. Mindketten egyértelműen szláv eredetűnek tartják a nevet, az ószláv eredetű *nov-* 'új' tö alapján 'a valahová újonnan betelepülő személy' jelentést társítják hozzá. Ezenkívül felmerültek még más (kevésbé valószínű) motivációs lehetőségek is (FARKAS 2010b: 170; VÖRÖS 2010a: 96).

3. ábra: A *Novák* családnév nyelvföldrajzi tagozódása 1715-ben

Az alapos, részletező feldolgozásokat csupán a fenti térkép tanulságaival kívánjuk kiegészíteni. VÖRÖS FERENC térképre vetített mai adatai (2010a: 97, 32. ábra) nyugat-dunántúli (Zala megye) és északkelet-magyarországi (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) gócpontokat mutatnak, ahonnan a szomszédos megyékbe is áttért a családnév. A *Novák* név 1715-ös térképlapja jól jelzi, hogy a mai jelentős északkeleti megterheltség nagy valószínűséggel a Sáros vármegyéből déli irányba zajló szlovák migráció (leszívárgás) eredménye. Zala megye esetében a szlovén és horvát névvisezők jelenlétét kell a múltban is kiemelnünk. Ezek mellett viszont a történeti anyagban kirajzolódik egy harmadik (déli) gócpont is Bács és Arad megye területén. A mai anyag viszont az érintkező területeken nem mutat jelentősebb aránybeli eltérést, aminek az okai az alábbiak lehetnek. 1. Az érintett megyék a vizsgált összeírás idejében nagyon gyér lakossággal bírtak, emellett az adófizetők jelentős részben nem magyarok voltak. A későbbi századokban viszont ezeknek a déli területeknek az etnikai összetétele is jelentősen módosult, így a 18. század eleji és a mai állapotok között már nehéz kapcsolatot kimutatni. 2. Magyarázat lehet még az is, hogy

a megyék területéről nem érkezett a szomszédos megyékbe (Csongrád, Békés, Pest-Pilis-Solt) számottevő, *Novák* nevet viselő szláv lakosság; helyben kimutatható lenne a név mai gyakorisága, ehhez viszont határon túli adatokkal nem rendelkezünk. 3. A fentiek mellett a néhány adatos előfordulás Arad, Bács és Békés megye esetében a következtetések levonásában óvatosságra int, mivel egy bővebb névanyag könnyen a fentiekől eltérő arányokat eredményezhet. A bizonytalanságoktól függetlenül azonban a *Novák* név szlovák, szlovén, horvát eredete mellett más magyarázati lehetőséggel is számolnunk kell.

Megye	fő	%
Zala	34	0,54
Arad	4	0,41
Bács	5	0,39
Sáros	18	0,32
Békés	1	0,29
Szepes	10	0,28
Abaúj	3	0,23
Liptó	8	0,2
Esztergom	3	0,17
Kis-Hont	3	0,16
Trencsén	23	0,15

Megye	fő	%
Nógrád	4	0,14
Baranya	5	0,12
Zemplén	5	0,1
Pozsony	9	0,1
Zólyom	3	0,1
Zaránd	2	0,1
Fejér	2	0,09
Moson	3	0,08
Somogy	2	0,08
Tolna	1	0,08
Nyitra	8	0,07

Megye	fő	%
Turóc	1	0,07
Borsod	1	0,05
Gömör	1	0,04
Hont	2	0,04
Bihar	2	0,04
Sopron	3	0,04
Szabolcs	1	0,03
Pest-Pilis-Solt	2	0,03
Győr	1	0,03
–	–	–
–	–	–

3. táblázat: A *Novák* családnév megyénkénti megoszlása az 1715-ös összeírásban

4.4. További elemzési lehetőségek. – a) A családnévek főbb csoportjainak (típusainak) névföldrajzi szempontú elkülönítése további elemzési lehetőséget jelent. Köztudomású, hogy a magyar nyelvterületen belül bizonyos családnév típusok területi tagozódást mutatnak: a peremvidékeken például jóval kisebb arányban vannak jelen a helynévi eredetű családnévek, ellenben a rokoni kapcsolatra utalók megterheltsége nagy (vö. HAJDÚ 1994). A **névrendszertani** (elsősorban motivációs-jelentéstani) alapú elemzésre a német családnévátlasz kapcsán is találunk példát (vö. KUNZE 2004⁵). Anyagunkban a kódolás után a jövőben lehetőség nyílik egyes családnév típusok regionalitásának ábrázolására is. b) A történeti családnévi adatbázis alkalmas arra, hogy a személynevekben előforduló **alaktani** jelenségek nyelvföldrajzi sajátosságait elemezzük. Vizsgálhatjuk bizonyos formánsok: kicsinyítő képzők (pl. *-csa/cse*, *-ó/ő*, *-a/e*), a többfunkciójú *-i* képző, a *-fi(a)* és bizonyos etimológiai tőváltozatok (pl. *Ihász ~ Juhász*) földrajzi sajátosságait (vö. VÖRÖS 2010a: 131–47). A német kutatók grammatikai vizsgálatai a magánhangzók és mássalhangzók mennyiségi és minőségi eltéréseire irányultak különböző fonetikai helyzetben (*Müller ~ Moeller ~ Miller*; *Lange ~ Lang*, *Schütz ~ Schütze*), emellett a morfológiai és szintagmatikus elemzésekben a családnévek affixumos alakjait hasonlították össze a toldalék nélküli alakokkal (l. pl. UDOLF 2006: 53–5; HELFRITZSCH 2007). A magyar névanyag ennél jóval korlátozottabb elemzési lehetőségekkel bír, de a morfológiai vizsgálat itt sem nélkülözhető. c) A családnév elemzésben korlátozott mértékben a **helyesírás-történeti** szempontot is érvényesíthetjük (bővebben l. VÖRÖS 2010a: 189–204; KOROMPAY 2010), melynek segítségével a korabeli hangjelölési szokásokra tudunk következtetni. A 18. század eleji névanyag feltehetően tartalmaz utalásokat a protestáns és katolikus helyesírás területi sajátosságaira. Ebben az esetben azonban nem a névviselő lakóhelyét, hanem az összeíró származási helyét kell figyelembe vennünk.

d) Az adatbázis tartalmazza az összeírt személyek keresztnévét is, így az újkori **keresztnév-adási szokások** művelődéstörténeti hátterének feltárásához gyűjthetünk adalékokat. A megyei és járási közigazgatási egységekre épülő keresztnév-gyakorisági listák alapján lehetőségünk van arra, hogy egyes vidékek névadási szokásait részletes elemzés alá vonjuk.

5. A fentiekben bemutatott példákkal és felvetett elemzési lehetőségekkel azt kívántuk érzékeltetni, hogy egy történeti személynévi adatbázisra épülő névföldrajzi kutatási program számos névtani, nyelvészeti és interdiszciplináris elemzési lehetőséget hordoz magában, amelyek hozzájárulhatnak a magyar személynévrendszer átfogóbb megismeréséhez.

Hivatkozott irodalom

- ACSÁDY IGNÁC 1896. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (1720–21)*. Budapest.
- BAGDI RÓBERT – DEMETER GÁBOR 2005. A nyelvhatárváltozás természeti és gazdasági háttere Bihar megye példáján (1770–1992). In: SÜLI-ZAKAR ISTVÁN szerk., „Tájak, régiók, települések...”. *Tisztelgés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt*. Debrecen. 279–87.
- BAGDI RÓBERT – DEMETER GÁBOR 2007. Migráció és asszimiláció a Partiumban 1715–1910. In: SÜLI-ZAKAR ISTVÁN szerk., *Tanár Úrnak tisztelettel! 56 tanulmány Dr. Korompai Gábor 70. születésnapjára*. Debrecen. 299–308.
- BENDA KÁLMÁN 1970. A hajdúk eredetének meghatározása a családnévek alapján. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest. 193–6.
- BRENDLER, ANDREA 2007. GENS – räumliche Verteilung von Zunamen in Italien: Einige Möglichkeiten der italienischen Zunamengeographie. *Zunamen* 2/1: 76–84.
- BRENDLER, SILVIO 2006. Zum Erscheinen der Kartierungssoftware The British 19th Century Surname Atlas. *Zunamen* 1/1: 89–99.
- BRENDLER, SILVIO 2008. Hubert Klausmann, Atlas der Familiennamen von Baden-Württemberg. *Zunamen* 3/2: 185–8.
- BROUWER, LEENDERT é. n., *De top 100 van de familienamen in Nederland*. <http://www.meertens.knaw.nl/nfb/documenten/top100.pdf> [2011. 12. 16.]
- ConsReg. 1715. = *Conscriptio Regnicolaris* 1715. N 78. MOL., 3119–3131. doboz. Digitalizált kiadás: H. NÉMETH ISTVÁN szerk. *Az 1715. évi országos összeírás*. (DVD-ROM). Budapest.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2010. Az olasz vezetéknévek geolingvisztikai sajátosságai és földrajzi megoszlása. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig*. MNyTK. 234. Budapest–Szombathely. 81–92.
- FARKAS TAMÁS 2003. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 99: 144–63.
- FARKAS TAMÁS 2010a. Családnév-változtatás és névföldrajz. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig*. MNyTK. 234. Budapest–Szombathely. 67–80.
- FARKAS TAMÁS 2010b. *Novák*: egy idegen eredetű családnév és a magyar családnévanyag. *Magyar Nyelv* 106: 169–82.
- FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN 2011. Német népcsoportokra utaló családnévek Magyarországon. *Német, Szász, Bajor, Sváb*. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek*. Budapest–Szombathely. 67–80.

- N. FODOR JÁNOS 2008. Magyar eredetű családnevek megváltoztatásának esetei a 19. században. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* Budapest. 332–41.
- N. FODOR JÁNOS 2010a. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban.* MNÉ. 2. Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2010b. *A Felső-Tisza-vidék kései ómagyar kori személyneveinek szótára (1401–1526).* MNÉ. 3. Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2011. Név és etnikum összefüggésének nyelvföldrajzi vonatkozásai a Történeti Magyar Családnévátlasz példaanyagában. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek.* Szombathely. 95–108.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2007. Mezővárosi személynevek a középkori Északkelet-Magyarországról. *Magyar Nyelvjárások* 45: 151–87.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2008. Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok* 142: 437–62.
- HAJDÚ MIHÁLY 1987. Adatok a XVI. század ö-zéséhez. *Magyar Nyelv* 83: 443–8.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *A középmagyar kor személynévtörténete (1526–1772)* 1–3. Akadémiai doktori értekezés. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2008. Beszámoló a készülő „Mai családneveink lexikona” munkálatairól. *Névtani Értesítő* 30: 168–85.
- HELLFRITZSCH, VOLKMAR 2007. *Lessig/Lässig – Lessing.* *Zunamen* 2/1: 44–59.
- JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A nyelvföldrajz magyar eredményeiből. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia.* Budapest. 111–30.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1991. A *Benkő* családnév XV–XVII. századi nyelvföldrajza. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Budapest. 327–31.
- KISS JENŐ 2001. A nyelvjárások osztályozása. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia.* Budapest. 72–81.
- KOROMPAY KLÁRA 2010. Mit nyújthat a helyesírás-történet a szinkrón magyar családnévátlasz munkálataihoz? In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig.* MNyTK. 234. Budapest–Szombathely. 57–66.
- KUNZE, KONRAD 2004⁵. *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet.* München.
- LABOV, WILLIAM – ASH, SHARON – BOBERG, CHARLES 2006. *The Atlas of North American English: Phonetics, Phonology and Sound Change.* Berlin.
- MAKSAY FERENC 1940. *A középkori Szatmár megye.* Budapest.
- OROSZ LÁSZLÓ 2003. Népiségkutatás a nemzeti érdekek ütközőpontjában. A két világháború közötti tudmánypolitika Fritz Valjavec és Mályusz Elemér kapcsolatában. *Századok* 137: 43–99.
- SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342).* Budapest.
- SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye.* Magyarság és Nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. I/1. Budapest.
- SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ 2011. Német családnevek és helynevek kapcsolata. Bepillantás a Német Családnévátlasz (Deutscher Familiennamenatlas) lapjaiba. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek.* Szombathely. 127–34.
- TAMÁS EDIT 1996. A szlovák–magyar–ruszin nyelvhatár a történelmi Zemplén és Ung megyében. In: HATTINGER GÁBOR – VIGA GYULA szerk., *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Budapest. 9–38.

- TÓTH VALÉRIA 2011. A térinformatika alkalmazási lehetőségei a nyelvészetben. In: LÓKI JÓZSEF szerk., *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában*. 2. Debrecen. 143–150.
- TRUDGILL, PETER 1983. *On Dialect. Social and Geographical Perspectives*. Oxford.
- UDOLPH, JÜRGEN 2006. Familiennamen in ihrer Bedeutung für die Dialektologie, Wüstungsforschung und Siedlungsgeschichte. *Zunamen* 1/1: 48–75.
- VÖRÖS FERENC 2004. A (történeti) személynév kutatás a Felvidéken. Különös tekintettel a Trianon utáni fejleményekre. In: FARKAS FERENC szerk., *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben 2003. október 17–18*. Budapest. 39–59.
- VÖRÖS FERENC 2007. Egy hungarocentrikus Kárpát-medencei szinkrón névföldrajz szükségességéről. In: GUTTMANN MIKLÓS – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpózium. Szombathely, 2007. augusztus 22–24*. Szombathely. 299–307.
- VÖRÖS FERENC 2010a. *Családnevek térképlapjainak nyelvföldrajzi vallomása*. MNyTK. 235. Budapest–Szombathely.
- VÖRÖS FERENC 2010b. Mutatvány a mai magyar családnévatalasz előmunkálataiból. *Magyar Nyelv* 106: 159–69, 308–22.
- VÖRÖS FERENC 2011. Hol tartanak a mai magyar családnévatalasz munkálatai? *Névtani Értesítő* 33: 191–202.
- WURM, STEPHEN A. – MÜHLHÄUSLER, PETER – TYRON, DARRELL T. eds. 1996. *Atlas of Languages of Intercultural Communication in the Pacific, Asia, and the Americas*. Trends in Linguistics Documentation 13. Berlin–New York.

N. FODOR JÁNOS – F. LÁNCZ ÉVA

JÁNOS N. FODOR – ÉVA F. LÁNCZ, **Preliminary studies on the Atlas of Hungarian Historical Family Names**

In synchronic and diachronic surveys of family names, digital atlases have recently become extremely important tools, as they can provide information on the spatial distribution, localization, and dialect differences of names and name variants. European onomastics has already produced some very impressive works in the field, and Hungarian onomastics should also join the trend.

In Hungary, the current synchronic surveys on family names face several questions to which adequate answers can only be gained from investigations into historical changes. The first steps to build the database of the Hungarian historical personal names have already been taken. The present database contains the 166,000 names of the first national census in 1715. The name corpus provides an opportunity for several linguistic, onomastic and interdisciplinary enquiries, some of which are described in the paper: 1) Lexical cartograms are used to examine the regionality of the names in order to reveal extralinguistic factors (migration, economic and social relations, etc.), adopting an interdisciplinary approach. 2) Personal names as elements of the language display dialectal, phonetic, morphological and lexical features; thus, their analysis provides us with valuable insights into historical dialectology. 3) Identifying the name-etymons helps us to find out the distribution of the linguistic origin of the relevant name stock, which might serve as an indirect source of historical demographic research to reconstruct contemporary ethnic conditions. 4) In name systemic investigation, the mapping and analysis of the regionality of certain family-name types are carried out. Morphological enquiries are aimed at discovering the geographical characteristics of certain formants (derivative suffixes) and variants.